

حکمت اشراق (۱)

گزارش، شرح و سنجش دستگاه فلسفی

شیخ شهاب‌الدین سهروردی

حجت‌الاسلام والمسلمین سید یدالله یزدان‌پناه

تحقیق و نگارش: دکتر مهدی علی‌پور

یزدان پناه، سید یدالله، ۱۳۴۲-

حکمت اشراق: گزارش، شرح و سنجش دستگاه فلسفی شیخ شهاب‌الدین سهروردی / سید یدالله یزدان پناه؛ تحقیق و نگارش مهدی علی‌پور. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۹.

ج۲ - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۷۹. فلسفه علوم انسانی؛ ۶) (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ ۱۴۱۲. الهیات، فلسفه و کلام؛ ۱۱)

ISBN: 978-600-5486-33-9 (ج.۱)

ISBN: 978-600-5486-34-6 (ج.۲)

بها: ۵۱۵۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه.

نمایه.

۱. سهروردی، یحیی بن حبش، ۵۴۹-۵۸۷ق. - نقد و تفسیر. ۲. اشراق (فلسفه). ۳. فلسفه اسلامی. الف. علی‌پور، مهدی، ۱۳۵۳-، گردآورنده. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، د. عنوان.

۱۸۹/۱

۱۳۸۹ الف ۶ / ۷۴۶ BBR

شماره کتابشناسی ملی

۱۹۷۱۹۷۰



حکمت اشراق (۱)، گزارش، شرح و سنجش دستگاه فلسفی شیخ شهاب‌الدین سهروردی

سید یدالله یزدان پناه

تحقیق و نگارش: دکتر مهدی علی‌پور

ناظر علمی: دکتر احمد احمدی

ویراستار: محمود سوری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۱۷۹؛ فلسفه علوم انسانی: ۶)

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم

انسانی (شماره انتشار: ۱۴۱۲؛ الهیات، فلسفه و کلام: ۱۱)

حروفچینی و صفحه‌آرایی: اداره چاپ و انتشارات پژوهشگاه

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۹

تعداد: ۳۰۰۰ نسخه

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۵۱۵۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۲۵۱۲۱۱۱۱ (انتشارات ۲۱۱۱۳۰۰)، نمابر: ۲۸۰۳۰۹۰
تهران: خیابان انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی آسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۶۶۴۰۳۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه جلال آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه‌روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)،
تلفن: ۴۴۲۳۴۸۴۲۰۳، نمابر: ۴۴۲۴۸۷۷۷ □ تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۶۶۴۰۵۶۷۸، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند، امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، سی و پنجمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب حکمت اشراق: گزارش، شرح و سنجش دستگاه فلسفی شیخ شهاب‌الدین سهروردی در دو جلد به جامعه علمی کشور عرضه می‌کند.

کتاب حاضر کتابی بنیادی در تبیین نظام فلسفی شیخ اشراق است که جلد اول آن به وسیله گروه فلسفه علوم انسانی و جلد دومش به وسیله گروه فلسفه و کلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تدوین شده است و برای دانشجویان، پژوهشگران، طلاب علوم دینی، اساتید و سایر علاقه‌مندان به فلسفه اسلامی و حکمت اشراق منبعی قابل اعتماد و مفید خواهد بود. از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود ما را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

بسم الله الرحمن الرحيم

علوم انسانی در حکم مجموعه قواعد تنظیم حیات انسان در بخش نرم‌افزاری فرهنگ و تمدن بشری، علوم و معارفی است که به صورت روش‌مند از رفتارها، باورها، نگرش‌ها، احساسات و همه پدیده‌های انسانی معنادار بحث می‌کند و از مصادیق یقینی آن فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، علوم اقتصادی، علوم سیاسی، مدیریت و حقوق است.

تحول در حوزه‌های علمی، به‌ویژه در علوم انسانی از خواسته‌های مورد تأکید حضرت امام خمینی (ره) و مطالبات جدی رهبر معظم انقلاب (مدظله) به‌ویژه در سال‌های اخیر است. اهمیت این تحول، ریشه در مطالعات علوم انسانی و نیازهای مترتب بر آن، به‌ویژه رشد و توسعه شتابان دانش و فرهنگ در عرصه جهانی دارد؛ زیرا در آن، از یک‌سو انسان، به عنوان اشراف مخلوقات و از دیگر سو روابط او با دیگران در عرصه بشری مطرح است و از این جهت این علوم بر علوم دیگر تقدم دارد. به‌واقع، رسالت مهم و اساسی این علم، ساختن انسان، پرورش شخصیت و توجه به شأن و جایگاه وجودی او و در یک نگاه، رساندن وی به سرمنزل مقصود و هدایت به سوی مرتبه انسان کامل است.

ایران اسلامی از بنیان‌های تمدنی غنی و توانمندی‌های فراوانی در درون و بیرون محیط‌های دانشگاهی و حوزه‌های علمیه برخوردار است و از این جهت، بستری آماده برای ورود به عرصه‌های علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های علوم انسانی فراهم است. به‌پشتوانه چنین میراث گران‌قدری، معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در راستای رسالت و تکلیف اصلی خویش که همانا تلاش برای تعمیق و گسترش علوم، معارف و ارزش‌های انسانی اسلامی و تطبیق هرچه بیشتر رشته‌ها و درس‌های دانشگاهی با

نیازهای جامعه و کاربردی کردن آنها و تحول در ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علم است، با همکاری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، زمینه‌های چاپ این اثر را فراهم آورده است. از استادان، فرهیختگان و صاحب‌نظران ارجمند می‌خواهیم تا با همکاری و راهنمایی‌های ارزشمند خود این معاونت را در جهت نقد کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری فرمایند.

معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار.....
۲	نوشته حاضر.....

بخش نخست: کلیاتی در باب حکمت اشراق

۱-۵-۴. نگرش نواشراقی..... ۲۲ ۱-۵-۵. روزآمد کردن دیدگاه‌ها..... ۲۳ ۱-۶-۶. نگاهی اجمالی به بخش‌ها و فصل‌های این کتاب..... ۲۴ ۱-۶-۱. بخش نخست: کلیات..... ۲۴ ۱-۶-۲. بخش دوم: منطق اشراقی..... ۲۵ ۱-۶-۳. بخش سوم: حکمت بحثی و متافیزیک اشراقی..... ۲۵ ۱-۶-۴. بخش چهارم: نتایج مثبت حکمت اشراقی..... ۲۵ ۲. توضیحاتی پیرامون فلسفه اشراق..... ۲۵ ۱-۲-۱. جوهره فلسفه اشراق..... ۲۵ ۲-۲-۱. شیوه فلسفی اشراق..... ۳۰ ۱-۲-۲. پذیرفتن دوروش حکمت بحثی و ذوقی..... ۳۰ ۲-۲-۲. حکمت حقه در نگاه سهروردی..... ۳۳ ۱-۲-۲-۲. حکمت به مثابه علم به متن واقع..... ۳۴ ۲-۲-۲-۲. خمیره واحد حکمت..... ۳۵ ۲-۲-۲-۲. شرط حکمت حقه..... ۳۸ ۳-۲-۲. مبانی روش اشراقی..... ۳۹ ۱-۲-۲-۲. تعارض نداشتن عقل با شهود..... ۳۹ ۲-۲-۲-۲. جدی بودن شهود در فلسفه اشراق..... ۴۵ ۳-۲-۲-۲. شهود عقلی و شهود قلبی و تأثیر آن در فلسفه..... ۵۶	۱. مقدمات..... ۷ ۱-۱. نگاهی به کلیت فلسفه اسلامی و گرایش‌های آن..... ۷ ۲-۱. جایگاه شیخ اشراق بین فیلسوفان بزرگ اسلامی..... ۸ یعقوب بن اسحاق کندی..... ۸ ابونصر فارابی..... ۹ بوعلی سینا..... ۹ شیخ اشراق..... ۱۰ خواجه نصیرالدین طوسی..... ۱۰ ملاصدرا..... ۱۰ ۳-۱. زندگی‌نامه شیخ اشراق..... ۱۱ ۴-۱. نگاهی به زندگی علمی سهروردی به بیان خودش..... ۱۳ ۵-۱. شیوه کار در این کتاب..... ۱۷ ۱-۵-۱. نگرش ساختارمند یا نظام‌وار..... ۱۷ ۲-۵-۱. استنادهای فراوان متنی..... ۱۹ ۳-۵-۱. نگرش تاریخی..... ۱۹ الف) روشن شدن صورت مسئله در گذشته و حال..... ۲۰ ب) آموزندگی گفتگوی تاریخی اندیشمندان با یکدیگر..... ۲۱ ج) درک فضای ذهنی هر یک از اندیشمندان..... ۲۱ د) تسلط بر تمام زوایای بحث و رسیدن به مرحله سنجش و نقد..... ۲۲
---	---

۱۱۰	۵-۲. منابع فلسفه اشراق	۷۳	۴-۳-۲. فلسفی کردن شهود
۱۱۰	۱-۵-۲. فلسفه مشاء	۸۲	۴-۲-۲. قدمت و عمومیت این روش
۱۱۲	۲-۵-۲. حکمت یونانی و ماقبل	۸۴	۳-۲. علم النفس اشراقی و جایگاه آن در فلسفه اشراق
۱۱۶	۳-۵-۲. حکمت فارسی	۸۴	۱-۳-۲. رابطه علم النفس اشراقی با متافیزیک نوری
۱۲۲	۴-۵-۲. حکمت مصری، بابلی، هندی و چینی	۸۶	۲-۳-۲. رابطه علم النفس اشراقی با شهود
۱۲۳	۵-۵-۲. عرفان	۸۷	۳-۳-۲. فضای علم النفس اشراقی
۱۲۶	۶-۵-۲. دین	۹۰	۴-۲. علل گرایش به شیوه و علم النفس اشراقی
۱۲۷	۷-۵-۲. کشف و شهود	۹۰	۱-۴-۲. نگاهی به علل عمومی گرایش حکیمان مسلمان به روش و علم النفس اشراقی
۱۲۹	جمع‌بندی تحلیلی از منابع هفت‌گانه سهروردی در تنظیم فلسفه اشراق	۹۱	۱-۴-۲. روح حکمت اسلامی و تأثیرپذیری آن از دین اسلام
۱۳۲	تمه: دو نکته مهم	۹۱	۲-۴-۲. علل خاص گرایش سهروردی به روش و علم النفس اشراقی
۱۳۲	۱. مشکاة الانوار غزالی	۱۰۵	۱-۴-۲. تأثیر ابن سینا
۱۳۴	۲. اتولوجیای افلوطین	۱۰۸	۲-۴-۲. فضای شیخ اشراق
۱۳۴	۶-۲. سبب نامگذاری این دستگاه فلسفی به حکمت اشراق	۱۰۹	۳-۴-۲. روش و منش شیخ اشراق
۱۳۵	۷-۲. اسامی شایسته برای دستگاه فلسفی سهروردی		

بخش دوم: منطق اشراقی

۱۸۲	۱-۴. ارجاع همه قضایا در علوم به قضایای کلیه	۱۴۵	۱. مقدمه
۱۸۶	۲-۴. ارجاع همه قضایا به قضایای موجه	۱۴۶	۲. تصورات و تصدیقات
۱۸۶	۱-۲-۴. قضیه بودن قضایای سالبه	۱۴۶	۱-۲. نظر مشاء درباره تصورات و تعریفات
۱۹۰	۲-۲-۴. تبدیل قضایای سالبه به موجه	۱۴۶	۲-۲. نقد شیخ اشراق بر نظریه مشاء در تصورات و تعریفات
۱۹۳	۳-۲-۴. ارجاع همه قضایا به قضایای ضروریه	۱۴۷	۱-۲-۲. نقد نخست شیخ اشراق
۱۹۹	۵. اشکال چهارگانه	۱۵۰	۲-۲-۲. نقد دوم شیخ اشراق
۱۹۹	۱-۵. شکل اول	۱۵۱	۳-۲-۲. نقد سوم شیخ اشراق
۲۰۳	۲-۵. شکل دوم	۱۵۴	۳-۲. دیدگاه سهروردی درباره تصورات بدیهی
۲۰۳	۱-۵. تعریف و شروط شکل دوم	۱۷۳	۴-۲. نتیجه‌گیری، جمع‌بندی و تدقیق دیدگاه شیخ اشراق در بحث تصورات
۲۰۶	۲-۵. چگونگی اثبات شکل دوم	۱۷۳	۵-۲. دیدگاه ابداعی سهروردی درباره تعریف مفهومی
۲۰۸	۳-۵. شکل سوم	۱۷۳	۶-۲. نقد دیدگاه شیخ اشراق درباره تعریف مفهومی
۲۰۸	۱-۳-۵. تعریف و شروط شکل سوم	۱۷۹	۷-۲. ارزیابی کار شیخ اشراق درباره تصورات و تعریفات
۲۱۱	۲-۳-۵. چگونگی اثبات شکل سوم	۱۸۰	۳. نظر شیخ اشراق در باب تصدیقات
۲۱۲	۴-۵. شکل چهارم	۱۸۱	۴. قضایا
۲۱۳	۶. تقلیل بدیهیات شش‌گانه به بدیهیات سه‌گانه		
۲۲۱	۷. سنجش و نقد اجمالی کار سهروردی در منطق		

فصل نخست: معقولات ثانیه

۱. مقدمه	۲۲۵	۷. دیدگاه خواجه نصیر طوسی درباره معقولات ثانیه	۲۶۳
۲. خاستگاه بحث معقول ثانی	۲۲۵	۸. بررسی دوره بین خواجه و ملاصدرا	۲۷۱
۳. تبیین سه اصطلاح	۲۲۶	۹. دیدگاه صدرالمآلهین درباره معقولات ثانیه	۲۷۳
۴. دیدگاه شیخ الرئیس درباره معقولات ثانیه	۲۲۷	۱۰. نقد ملاصدرا بر دیدگاه شیخ اشراق درباره معقولات ثانیه	۲۷۷
۵. نظریه بهمینار درباره معقولات ثانیه	۲۳۶	۱۱. تمهیم بحث معقولات ثانیه	۲۷۸
۶. دیدگاه شیخ اشراق درباره معقولات ثانیه	۲۴۰	۱۱-۱. نگاهی به چند مقدمه	۲۷۸
۱-۶. صفات ذهنیه به چه معناست و چرا مفاهیم فلسفی، صفات ذهنیه‌اند؟	۲۴۱	مقدمه اول: لحاظ اثبات و لحاظ ثبوت	۲۷۸
نقد ملاصدرا از دیدگاه شیخ اشراق	۲۴۳	مقدمه دوم: ادراک حسی، ادراکی شهودی است، نه حصولی	۲۷۹
تذکر شیخ اشراق در مورد مغالطه ذهن و عین	۲۴۵	۱۱-۲. مقام اثبات	۲۸۰
۲-۶. میزان و معیار تمایز صفات ذهنی از عینی	۲۴۶	۱۱-۳. مقام ثبوت	۲۸۷
۳-۶. اشکالات شیخ اشراق بر نظریه خود و پاسخ وی از آنها	۲۵۱	۱۱-۴. معنای انتزاع در فلسفه ملاصدرا	۲۹۰
۴-۶. نگاهی به دو اشکال و نقض بر شیخ اشراق	۲۶۱	۱۱-۵. رابطه وجود و مفاهیم فلسفی	۲۹۱

فصل دوم: اصالت وجود یا ماهیت

۱. مقدمه	۲۹۳	۳. اعتباریت وجود از دیدگاه ابن سهلان ساوی	۳۱۰
۲. وجود و ماهیت در فلسفه مشاء	۲۹۳	۴. اصالت ماهیت و اعتباریت وجود از دیدگاه شیخ اشراق	۳۱۳
دلایل ابهام در فلسفه مشاء درباره اصالت وجود یا ماهیت	۳۰۷	۵. نتایج و فروع مسئله اصالت ماهیت	۳۲۰
۱. مطرح نبودن مسئله فلسفی اصالت یا اعتباریت وجود و ماهیت	۳۰۷	۵-۱. تقدم الجوهر علی بر معلول	۳۲۰
۲. خلط ذهن با خارج یا خلط مفهوم با مصداق	۳۰۸	۵-۲. اصالت ماهیت و اعتباریت وجود در واجب الوجود	۳۲۳
۳. فقر زبان فلسفی	۳۰۹	۵-۳. نفی وجود به عنوان موضوع فلسفه	۳۲۵

فصل سوم: تشکیک

۱. مقدمه	۳۲۷	۲-۵. بحث تشکیک و مراد از جنس بودن وجود	۳۳۵
۲. ریشه یابی طرح بحث تشکیک در فلسفه مشاء	۳۲۷	۲-۶. معناشناسی تشکیک در دستگاه فلسفی مشاء	۳۴۰
۱-۲. سابقه منطقی بحث تشکیک در مشاء	۳۲۷	۲-۷. توجیهات ارائه شده در رفع پارادوکس در معنای تشکیک در مشاء	۳۴۳
۲-۲. سابقه فلسفی بحث تشکیک در مشاء	۳۳۱	۲-۷-۱. توجیه صدرالمآلهین شیرازی	۳۴۳
۳-۲. تشکیک در وجود از دیدگاه فلسفه مشاء	۳۳۳	۲-۷-۲. دیدگاه محقق سبزواری	۳۴۴
۴-۲. اشتراک معنوی وجود از دیدگاه بهمینار	۳۳۳		

۷-۱-۳. نقد شیخ اشراق بر دیدگاه مشاء مبنی بر تشکیک‌ناپذیری جوهر ۳۷۲	۸-۲. تشکیک در ماهیت از دیدگاه مشائیان ۳۴۶
۸-۱-۳. تشکیک در ماهیات و تمایز بین اشیاء ... ۳۷۳	۱-۸-۲. معنا و چیستی عدم امکان تشکیک در ماهیت از دیدگاه فلسفه مشاء ۳۴۶
۲-۳. گزارش بحث تشکیک از کتاب تلویحات ۳۷۴	۲-۸-۲. انحاء تمایز بین ماهیات ۳۴۹
۱-۲-۳. راه‌های شیخ اشراق برای اثبات تشکیک در ماهیات ۳۷۴	۹-۲. تشکیک عامی مشاء و تشکیک خاصی صدرایی. ۲۵۰
نخست: اثبات تشکیک در مقوله کم ۳۷۴	۱۰-۲. جمع‌بندی سخن مشاء درباره تشکیک. ۳۵۱
دوم: اثبات تشکیک در مقوله کیف ۳۷۴	۳. دیدگاه شیخ اشراق در مسئله تشکیک ۳۵۲
سوم: اثبات تشکیک در ماهیت با تأمل در چیستی حیوان ۳۷۴	۱-۳. گزارش بحث تشکیک از کتاب مطارحات ۳۵۲
چهارم: اثبات تشکیک در ماهیت در بررسی ماهیت جوهر نسبت به افرادش ۳۷۵	۱-۱-۳. نقد شیخ اشراق بر نظریه جنس نبودن وجود و خارج لازم بودن آن ۳۵۲
۲-۲-۳. تمایز بین اشیاء به واسطه تشکیک در ماهیت ۳۷۷	۲-۱-۳. نقد شیخ اشراق بر قول به تشکیک‌ناپذیری ۳۵۳
۳-۳. گزارش بحث تشکیک در ماهیات از کتاب مقاومات ۳۷۷	۱-۳. گزارش سهروردی از اشکال‌های وارد بر نظریه مشائیان درباره تشکیک‌ناپذیری ۳۵۵
۴. نگاه هستی‌شناسانه شیخ اشراق در بحث تشکیک ... ۳۸۰	۴-۱-۳. سنجش و نقد شیخ اشراق از پاسخ‌های مشائیان ۳۵۸
۵. بحث تشکیک در ماهیات پس از شیخ اشراق ۳۸۳	۱-۳. دلایل مشائیان بر تشکیک‌ناپذیری ماهیت و نقد آن از سوی سهروردی ۳۶۱
	۱-۳. اشاره و نقد شیخ اشراق به خلط مشائیان میان اطلاعات عرفی و بحث‌های فلسفی ۳۶۶

فصل چهارم: تشخص

۳. دیدگاه شیخ اشراق در بحث تشخص ۳۹۹	۱. مقدمه ۳۸۷
۱-۳. تشخص وجودات ذهنی ۴۰۱	۲. مبحث تشخص در مکتب مشائی ۳۸۸
۲-۳. اشکالات شیخ اشراق بر نظر مشائیان در خصوص تشخص ۴۰۳	ریشه بحث ۳۸۸
۳-۳. عامل تشخص از دیدگاه شیخ اشراق ۴۰۷	۱-۲. تصویر مشائیان از تشخص ۳۹۰
۴. نظریه صدرالمتألهین در مسئله تشخص ۴۰۹	۲-۲. ریشه تشخص بخشی وضع ۳۹۵
	۳-۲. مشکلات دیدگاه مشاء در باب تشخص ۳۹۸
منابع و مأخذ ۴۱۱	
نمایه آیات و روایات ۴۱۵	
نمایه اعلام ۴۱۶	
نمایه موضوعات ۴۱۷	
فهرست تفصیلی موضوعات ۴۲۰	

پیشگفتار

بی‌گمان نام شیخ شهاب‌الدین سهروردی (۵۴۹-۵۸۷ ه.ق) یکی از نخستین نام‌هایی است که از تعبیر «فیلسوفان بزرگ ایران و اسلام» به ذهن‌ها متبادر می‌شود. وی مؤسس و مدوّن حکمت اشراق است. مکتبی که در مواجهه و چالش با مکتب‌های فلسفی مشائی و کلامی و تحت تأثیر حکمت ذوقی و مشرقی ایرانیان قدیم، سقراط و افلاطون، حکمت زرتشتی، حکمت بودایی و هندی، عرفان و تصوف اسلامی و بیش از همه، ذوق سرشار و روح حقیقت‌خواه خود سهروردی بروز و ظهور یافت.

به یقین حکمت متعالیه صدرایی در پیدایش خود، بیش از همه مرهون حکمت اشراقی سهروردی است؛ چه در آن نظریه‌ها و مباحثی که مستقیماً از سهروردی برگرفته، و چه در الهامات و بارقه‌هایی که بر اثر مطالعه و ستجش و نقادی این دستگاه فلسفی در نظام‌واره حکمت صدرایی خوش نشسته است.

با اینکه حکمت اشراقی در کنار حکمت مشائی و حکمت متعالیه، یکی از سه مکتب عمده فلسفی مسلمانان است، عوامل بسیاری در طول تاریخ و به‌ویژه در دهه‌های اخیر، زمینه بی‌توجهی و غفلت از این دستگاه مهم فلسفی شده است.

یکی از عوامل بسیار مهم برای این بی‌توجهی، اجمال، ابهام و دشواری کتاب‌ها و آثار شیخ اشراق است که شرح‌های ارجمندی، چون شرح شهرزوری و شرح قطب‌الدین شیرازی نیز نتوانسته این معضل را فروگشاید؛ به‌ویژه در عصر حاضر که خواندن چنین آثار کلاسیکی، از عهده کمتر کسی برمی‌آید و بیشتر استادان و دانشجویان، حوصله چندانی برای تدقیق و تأمل در فهم چنین نوشته‌هایی ندارند و همین امر زمینه بی‌ رغبتی محققان را به حکمت اشراق افزون کرده است.

این مشکل گرچه در خصوص حکمت مشاء و تا حدی حکمت متعالیه نیز صادق است، ولی دوباره خوانی و بازنگاری آثار این دو مکتب فلسفی به سبک‌های جدیدتر و رایج بودن

تدریس آنها، تا حد بسیاری از این مشکل کاسته است. متأسفانه درباره حکمت اشراق این مسئله تحقق نیافت.

امروزه اگرچه به همت انجمن حکمت و فلسفه ایران،^۱ بین سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۵۶، مجموعه مصنفات شیخ اشراق به تصحیح و تحقیق محقق ارجمند، هنری کرین و دکتر سید حسین نصر، یکجا چاپ شده است، ولی در اقبال به مکتب اشراقی تأثیر چندانی نگذاشته و جز معدود آثاری که از آن زمان تاکنون در باب حکمت اشراق نگاشته شده، دیگران توجه زیادی به احیا و بازخوانی این مکتب فلسفی از خود نشان نداده‌اند.

آثار نوشته شده درباره حکمت اشراق، اگرچه همگی درخور تقدیرند و جا دارد از همه کاونندگان این مکتب سپاسگزاری شود، ولی بیشتر آنها به شرح حال و معرفی بسیار کلی از آثار و افکار سهروردی بسنده کرده‌اند. در میان آثار نوشته شده، چند کتاب نیز به شرح برخی از رساله‌های فلسفی یا عرفانی شیخ اشراق پرداخته‌اند و تنها یک یا دو اثر، مستقلاً و با تفصیل بیشتر آراء و اندیشه‌های سهروردی و نظام اشراقی را تبیین کرده‌اند. اما این آثار هم در عین ارزشمند بودن، به کاستی‌هایی چون کثرت مباحث حاشیه‌ای نامرتبط با حکمت اشراق و بسنده کردن به کتاب حکمت‌الاشراق برای شرح و تبیین دستگاه اشراقی سهروردی و نداشتن دغدغه فروگشایی معضلات متنی مبتلا هستند.

نوشته حاضر

خامه‌های اولیه نوشته حاضر، درس‌های استاد ارجمند، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای یزدان‌پناه است. نگارنده، با همکاری برخی از محققان و زیر نظر خود استاد، بر اساس آن درس‌ها و با پیاده کردن آنها به تحقیق و نگارش مبانی سهروردی پرداخت و دستگاه فلسفی او را تنظیم و تدوین کرد. در تمام مراحل، استاد یزدان‌پناه با وسواس فراوان نوشته‌ها را با دقت خوانده و حک و اصلاح فراوان کرده است. اکنون با لطف الهی، کل این اثر در دو جلد آماده عرضه است.

جلد نخست این پژوهش، به خاستگاه پیدایش حکمت اشراق، تحلیل کلی از سیر تاریخی این مکتب فلسفی و نیز دیدگاه‌های کلی دیگر سهروردی، که در نظام اشراقی مطرح نمی‌شود، مانند اصالت وجود و ماهیت، تشکیک در ماهیات، تشخص، معقولات ثانیه،

۱. اکنون این انجمن با ارتقا به مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه به فعالیت‌های خود ادامه می‌دهد.

طبیعیات و... می‌پردازد. جلد دوم نیز که کل مباحث نظام نوری و علم اشراقی را فرامی‌گیرد، در واقع نمایاننده نظام‌واره مکتب اشراقی است.

در اثر حاضر، با توجه به احاطه کم‌نظیر استاد یزدان‌پناه به کل دستگاه اشراقی، کوشیده شده کاری نو و در عین حال فراگیر از مبانی و دیدگاه‌های سهروردی به صورت مستند ارائه شود. برخی از ویژگی‌های پژوهش حاضر به شرح زیر است:

۱. کوشیده‌ایم کل دستگاه اشراقی را به صورت مفصل و جزء به جزء گزارش و تحلیل کنیم و در موارد بسیاری، افزون بر واکاوی مبانی سهروردی، به سنجش آنها نیز دست زده‌ایم؛

۲. در گزارش از دستگاه اشراقی، صرفاً به کتاب گران‌سنگ حکمت اشراق بسنده نکرده‌ایم؛ زیرا بر اساس شواهد فراوان، بسیاری از دیدگاه‌ها و دست‌کم ریشه‌های نظریه‌های اشراقی سهروردی در آثار دیگر او، مانند مطارحات، تلویحات، مقومات و... نیز وجود دارد. افزون بر اینکه برای نشان دادن سیر فکری سهروردی و چگونگی رسیدن او به حکمت اشراق، بهره‌گیری از این آثار بسیار مناسب، بلکه ضروری است و در مواردی حل معضلات، ابهامات و غموض موجود در حکمت اشراق، تنها در سایه مراجعه به آثار دیگر سهروردی ممکن است؛

۳. تلاش شده در همه موارد، پس از گزارش، تحلیل و تبیین دیدگاه سهروردی، متون اصلی خود او نیز آورده و ترجمه شود. این کار، هم در مستندسازی گزارش‌ها و تحلیل‌ها کمک می‌کند و هم به فهم و خواندن کتاب‌های سهروردی یاری می‌رساند و زمینه مراجعه مستقیم به آثار او را فراهم می‌سازد؛

۴. برای آنکه سیمای شیخ اشراق به درستی و کامل به خواننده ارائه شود، افزون بر دستگاه اشراقی و مبانی آن، دیدگاه‌های کلان دیگر او را نیز تحلیل و تبیین کرده‌ایم؛

۵. در آغاز جلد نخست، تحلیل تاریخی از سیر پیدایش و خاستگاه‌های حکمت اشراق و نیز شخصیت علمی و رفتاری سهروردی و زمینه‌های فکری او را آورده‌ایم تا خواننده با ریشه‌های این تحول و این مکتب فکری آشنا شود.

و اینک باید سپاسگزاری کنم از تمامی فرهیختگانی که برای به ثمر رسیدن این پژوهش ارجمند، این جانب را یاری رسانده‌اند. پیش و بیش از همه، از خود استاد فرزانه، جناب آقای یزدان‌پناه که در واقع این پژوهش، حاصل سال‌ها تحقیقات ارزنده اوست، سپاسگزارم و

توفیق هر چه بیشتر ایشان را از خداوند حکیم خواستارم. همچنین از استاد ارجمند جناب آقای دکتر احمد احمدی باید تشکر کنم که این اثر را خوانده و پیشنهادهای ارزنده‌ای ارائه کرده‌اند و نیز از آقایان حبیب الله بابایی (به دلیل کمک در تنظیم اولیه بحث نظام نوری)، علی امینی‌نژاد (به دلیل کمک در تنظیم اولیه بحث طبیعیات و بخشی از مباحث مقدماتی)، محمدرضا فلاح (به جهت تنظیم اولیه مباحث مربوط به تشکیک و تشخص و نیز بحث نفس و معاد)، علی فضلی (به دلیل کمک در تنظیم اولیه دو بحث اصالت وجود و ماهیت و علم اشراقی)، سید عطا انزلی (به خاطر تنظیم اولیه بخشی از منطق) و آقای شکیان (به دلیل کمک در تنظیم اولیه بخشی از مباحث مقدماتی) تشکر می‌کنم و از خداوند بزرگ برای تمامی این عزیزان، سعادت و توفیق روزافزون خواستارم.

بی شک اگر پیگیری‌های مجدّانه جناب دکتر علی شیروانی، مدیر محترم گروه فلسفه و کلام نبود این کار به سرانجام مطلوب خویش نمی‌رسید. از این‌رو، از این عزیزان نیز کمال تشکر را دارم. همچنین وظیفه خود می‌دانم تا از آقایان عاشوری (کارشناس وقت گروه فلسفه) و قیومی (کارشناس محترم گروه فلسفه علوم انسانی) که در فرآیند اجرایی این پروژه تلاش‌های بسیاری کرده‌اند سپاسگزاری نمایم.

در فرجام، از همه دست‌اندرکاران پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان سمت به دلیل تدارک مقدمات انجام این تحقیق تشکر می‌کنم.

مهدی علی‌پور

قم، ۱۳۸۸/۱۰/۲۵